

Rafał Wiśniowski*, Stanisław Stryczek*, Krzysztof Skrzypaszek*

**WYZNACZANIE OPORÓW LAMINARNEGO PRZEPIYU
ZACZYNÓW CEMENTOWYCH,
OPISYWANYCH MODELEM HERSCHELA–BULKLEYA****

1. WSTĘP

Zaczyny cementowe są coraz częściej stosowane w różnych typach działalności ludzkiej, począwszy od aplikacji inżynierskich, poprzez rolnicze, na biomedycznych czy dentystrycznych kończąc.

W zakresie aktywności inżynierskiej wyróżnić można dwie grupy zastosowań zaczynów cementowych:

- 1) budowę i eksploatację konstrukcji technicznych,
- 2) modyfikację właściwości gruntów i skał.

Wykorzystanie zaczynów cementowych w procesie budowy i eksploatacji konstrukcji technicznych związane jest z:

- instalacją fundamentów, płyt i pali fundamentowych;
- posadawianiem podziemnych i naziemnych konstrukcji (stalowych, betonowych i innych).

W obszarze tych zagadnień wymienić należy również technologie obejmujące:

- tworzenie konstrukcji oporowych,
- posadowienia głębokie,
- zmiany i naprawy posadowień,
- podchwycenia fundamentów,
- budowę i eksploatację wyrobisk górniczych,
- technologie związane z wypełnianiem pustek gruntowych lub skalnych, znajdujących się wokół eksploatowanych konstrukcji podziemnych (rurociągi, obudowy górnicze).

---

* Wydział Wiertnictwa, Nafty i Gazu AGH, Kraków

** Praca zrealizowana w ramach badań własnych WwNiG AGH

Modyfikacja właściwości gruntów i skał z zastosowaniem cementowych zaczynów obejmuje zagadnienia wzmocnienia, wymiany i uszczelniania gruntów oraz skał. Wzmocnienie i wymiana gruntów ma na celu stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia prac inżynierskich (budowa nowych obiektów, poprawa warunków eksploatacji już istniejących instalacji). Istotą uszczelniania gruntów i skał jest utworzenie barier ochronnych, uniemożliwiających lub ograniczających migrację płynów znajdujących się w skorupie ziemskiej.

Cementowe zaczyny wykorzystuje się w celu tworzenia:

- przegród uszczelniających,
- uszczelnień łukowych,
- szczelnych palisad,
- przekryć uszczelniających,
- poziomych ekranów uszczelniających,
- przepustów wody gruntowej.

2. MODELE REOLOGICZNE ZACZYNÓW CEMENTOWYCH

Tak szeroki zakres aplikacji przemysłowej zaczynów cementowych stwarza konieczność odpowiedniego doboru właściwości chemicznych, fizycznych i parametrów reologicznych cieczy. Szczególnie ważne jest dopasowanie modelu reologicznego, opisującego zjawiska fizyczne zachodzące podczas przepływu rzeczywistej mieszaniny cementowej. W zależności od przyjętego modelu reologicznego wykorzystuje się różne formuły obliczeniowe oraz otrzymuje odmienne wyniki. Model reologiczny jest bowiem tylko przybliżonym opisem właściwości rzeczywistego zaczynu cementowego, a zróżnicowanie rezultatów obliczeń wynika z przyjętej postaci matematycznej modelu oraz dokładności wyznaczenia parametrów reologicznych. Przy opisie związków pomiędzy naprężeniami stycznymi a wielkością szybkości ścinania w cieczach technologicznych stosuje się obecnie różne modele reologiczne (Newtona, Ostwalda de Waele, Bingham, Elisa, De Havena, Prandla–Eyringa, Powela–Eyringa, Reiner–Philipoffa, Sisko, Cassona, Herschela–Bulkleya), przy czym w technologiach cementacyjnych najpowszechniejsze zastosowanie znalazły modele cieczy reologicznie stabilnych: uogólnione ciecze newtonowskie (Newtona, Ostwalda de Waele) oraz liniowe ciecze plastycznolepkie (Bingham) [1, 2, 4].

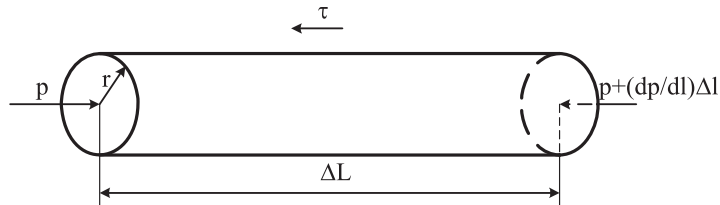
Rozwój technologii chemicznych, w tym stosowanie środków, umożliwiających modyfikację właściwości fizycznych i parametrów reologicznych cieczy powoduje, że wykorzystywane w praktyce przemysłowej ciecze wiertnicze mogą wykazywać zarówno cechy uogólnionych cieczy newtonowskich, jak i liniowych cieczy plastycznolepkich. Dla tego typu cieczy rozważa się więc inne modele reologiczne (Cassona, Herschela–Bulkleya).

Na uwagę zasługuje szczególnie model cieczy plastycznolepkiej Herschela–Bulkleya, dany w postaci [3, 7]

$$\tau = \tau_0 + k \left(-\frac{dv}{dr} \right)^n \quad (1)$$

3. PRZEPŁYW LAMINARNY ZACZYNÓW CEMENTOWYCH, OPISYWANYCH MODELEM HERSCHELA–BULKLEYA

Wyprowadzenie zależności pomiędzy strumieniem przepływającej cieczy a oporami przepływu w prostej poziomej rurze możliwe jest po rozważeniu zależności przedstawionych na rysunku 1.

Rys. 1. Rozkład naprężeń podczas laminarnego przepływu elementu cieczy przez rurę

Równanie równowagi sił można zapisać w postaci

$$p\pi r^2 - 2\pi r\Delta l\tau - \left(p + \frac{dp}{dl}\Delta l\right)\pi r^2 = 0 \quad (2)$$

Wprowadzając pojęcie oporów jednostkowych $\frac{\Delta p}{\Delta L} = -\frac{dp}{dl}$, przekształca się równanie (2) do postaci

$$\frac{\Delta p}{\Delta L} = \frac{2}{r}\tau \quad (3)$$

Uwzględniając w równaniu (3) model reologiczny cieczy Herschela–Bulkleya $\tau = \tau_0 + k\left(-\frac{dv}{dr}\right)^n$, uzyskuje się [9]

$$Q = \frac{\pi D^{\frac{3n+1}{n}}}{2^{\frac{3n+1}{n}}(n+1)(2n+1)(3n+1)} \left(\frac{\Delta p}{\Delta L}\right)^{\frac{1}{n}} \left(1 - \frac{4\tau_0}{D\frac{\Delta p}{\Delta L}}\right)^{\frac{n+1}{n}} \cdot \left[n(n+1)(2n+1) + 2n^2(n+1)\frac{4\tau_0}{D\frac{\Delta p}{\Delta L}} + 2n^3\left(\frac{4\tau_0}{D\frac{\Delta p}{\Delta L}}\right)^2 \right] \quad (4)$$

Rozwiązując numerycznie równanie (4), można wyznaczyć opory przepływu p zaczynu cementowego opisywanego modelem Herschela–Bulkleya dla zadanej wartości stru-

mienia objętości przepływu Q , w rurze o długości l i średnicy wewnętrznej D . Metodę numerycznego rozwiązania równania (4) przedstawiono w pracy [9].

W celu wyznaczenia zależności pomiędzy strumieniem przepływającej cieczy a oporami przepływu w przestrzeni pierścieniowej zawartej między dwoma koncentrycznie umieszczonymi rurami wprowadza się pojęcie średnicy ekwiwalentnej przekroju przepływu [1].

Średnica ekwiwalentna analizowanego przekroju przepływu to średnica hipotetycznego przekroju kołowego przez który cieczy płynąc ze średnią prędkością przepływu taką samą jak w rozważanym przekroju powoduje takie same opory przepływu.

Dla przestrzeni pierścieniowej zawartej pomiędzy dwoma koncentrycznie umieszczonymi rurami związek pomiędzy strumieniem przepływającej cieczy a oporami przepływu zaczynu cementowego, opisywanego modelem Herschela–Bulkleya, wyznaczać należy z równania

$$Q = \frac{\pi(D_2^2 - D_1^2)D_e^{\frac{n+1}{n}}}{2^{\frac{3n+1}{n}}(n+1)(2n+1)(3n+1)} \left(\frac{\Delta p}{\Delta L} \right)^{\frac{1}{n}} \left(1 - \frac{4\tau_0}{D_e \frac{\Delta p}{\Delta L}} \right)^{\frac{n+1}{n}} \cdot \left(n(n+1)(2n+1) + 2n^2(n+1) \frac{4\tau_0}{D_e \frac{\Delta p}{\Delta L}} + 2n^3 \left(\frac{4\tau_0}{D_e \frac{\Delta p}{\Delta L}} \right)^2 \right) \quad (5)$$

4. ŚREDNICA EKWIWALENTNA PRZEPLYWU

Średnicę ekwiwalentną pierścieniowego przekroju przepływu zaczynu cementowego wyznaczyć można korzystając z następujących metod:

- z porównania promieni hydraulicznych przekrojów przepływu [5]

$$D_e = D_2 - D_1 \quad (6)$$

- dla wąskich przestrzeni pierścieniowych, w wyniku porównania z przepływem zaczynu pomiędzy dwoma równoległymi płytami [6]

$$D_e = 0,816(D_2 - D_1) \quad (7)$$

- z zależności wyznaczonej dla cieczy newtonowskiej [7]

$$D_e = \left[D_2^2 + D_1^2 - \frac{D_2^2 - D_1^2}{\ln \frac{D_2}{D_1}} \right]^{\frac{1}{2}} \quad (8)$$

– z empirycznego wzoru Crittendona [1]

$$D_e = \frac{1}{2} \left[D_2^4 - D_1^4 - \frac{(D_2^2 - D_1^2)^2}{\ln \frac{D_2}{D_1}} \right]^{\frac{1}{4}} + \frac{1}{2} [D_2^2 - D_1^2]^{\frac{1}{2}} \quad (9)$$

Według zaleceń wzory (7) oraz (8) powinny być stosowane dla węższych przestrzeni pierścieniowych ($D_1/D_2 < 0,3$), a wzory (6) i (9) dla szerszych przestrzeni pierścieniowych [1, 6].

5. LAMINARNOŚĆ PRZEPŁYWU

Warunek laminarności przepływu zaczynu uszczelniającego można zapisać w postaci

$$\bar{Re} < 2100 \quad (10)$$

Wartość uogólnionej liczby Reynoldsa wyznacza się z zależności

$$\bar{Re} = \frac{\rho v D_e}{\eta_e} \quad (11)$$

Dla przekroju o przekroju kołowym wynosi więc ona

$$\bar{Re} = \frac{4\rho Q}{\pi D \eta_e} \quad (11a)$$

Dla przekroju pierścieniowego powinna być wyznaczana z zależności

$$\bar{Re} = \frac{4\rho Q D_e}{\pi (D_2^2 - D_1^2) \eta_e} \quad (11b)$$

Wartość lepkości ekwiwalentnej cieczy opisywanej modelem Herschela–Bulkleya, wyznacza się, wykorzystując równanie Hagena–Poiseuille’a [1, 3, 5]:

– dla przekroju kołowego

$$\frac{\Delta p}{\Delta L} = \frac{128 \eta_e Q}{\pi D^4} \quad (12a)$$

– dla przekroju pierścieniowego

$$\frac{\Delta p}{\Delta L} = \frac{128 \eta_e Q}{\pi (D_2^2 - D_1^2) D_e^2} \quad (12b)$$

Wstawiając odpowiednio: wzór (12a) do (4) oraz (12b) do (5), uzyskuje się:

- równanie umożliwiające wyznaczenie lepkości ekwiwalentnej cieczy opisywanej modelem Herschela–Bulkeleya, przepływającej przez przekrój kołowy

$$Q = \frac{\pi D^{\frac{3n+1}{n}}}{2^{\frac{3n+1}{n}} (n+1)(2n+1)(3n+1)} \left(\frac{64\eta_e}{\pi k D^4} Q \right)^{\frac{1}{n}} \left(1 - \frac{\pi \tau_0 D^3}{32\eta_e Q} \right)^{\frac{n+1}{n}} \cdot \left(n(n+1)(2n+1) + 2n^2(n+1) \frac{\pi \tau_0 D^3}{32\eta_e Q} + 2n^3 \left(\frac{\pi \tau_0 D^3}{32\eta_e Q} \right)^2 \right) \quad (13a)$$

- równanie umożliwiające wyznaczenie lepkości ekwiwalentnej cieczy opisywanej modelem Herschela–Bulkeleya, przepływającej przez przekrój pierścieniowy

$$Q = \frac{\pi(D_2^2 - D_1^2)D_e^{\frac{n+1}{n}}}{2^{\frac{3n+1}{n}} (n+1)(2n+1)(3n+1)} \left(\frac{64\eta_e}{\pi k (D_2^2 - D_1^2)D_e^2} \right)^{\frac{1}{n}} \left(1 - \frac{\pi \tau_0 (D_2^2 - D_1^2)D_e}{32\eta_e Q} \right)^{\frac{n+1}{n}} \cdot \left(n(n+1)(2n+1) + 2n^2(n+1) \frac{\pi \tau_0 (D_2^2 - D_1^2)D_e}{32\eta_e Q} + 2n^3 \left(\frac{\pi \tau_0 (D_2^2 - D_1^2)D_e}{32\eta_e Q} \right)^2 \right) \quad (13b)$$

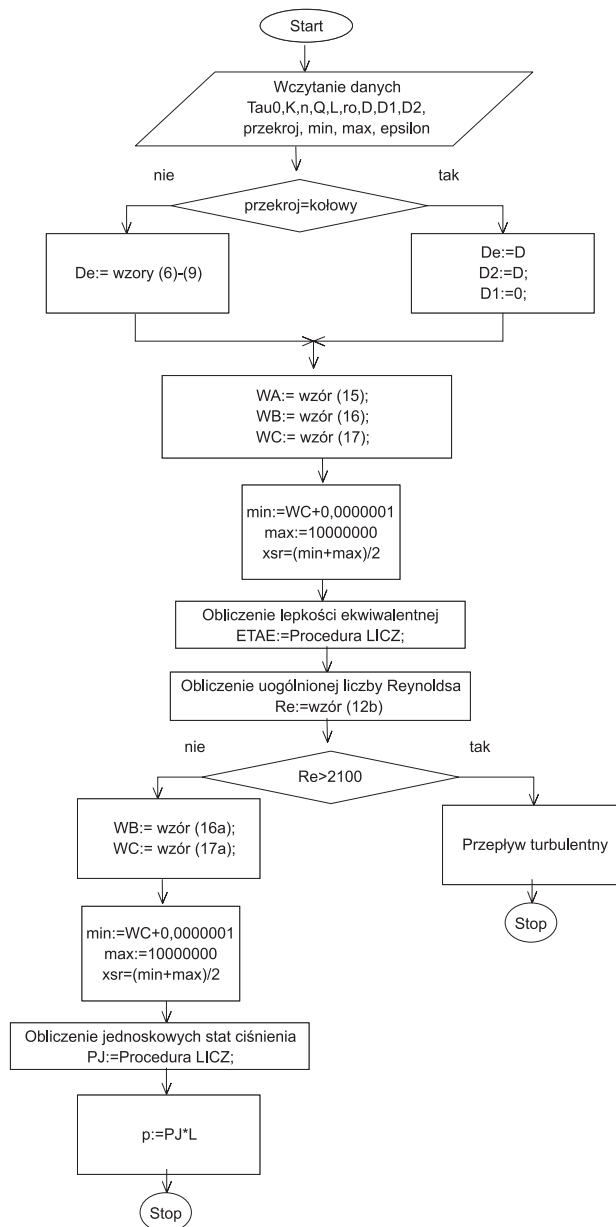
Rozwiązując numerycznie równania (13a) oraz (13b), można wyznaczyć wartość lepkości ekwiwalentnej zaczynu cementowego, opisywanego modelem Herschela–Bulkeleya, w przestrzeni kołowej i pierścieniowej. Następnie wstawiając obliczone wartości do odpowiednio równań (11a) oraz (11b), można wyznaczyć wartość uogólnionej liczby Reynoldsa. Wykorzystując wzór (10), określa się charakter przepływu zaczynu cementowego.

6. NUMERYCZNE WYZNACZANIE OPORÓW LAMINARNEGO PRZEPŁYWU ZACZYNU USZCZELNIAJĄCEGO OPISYWANEGO MODELEM CIECZY HERSCHELA–BULKLEYA

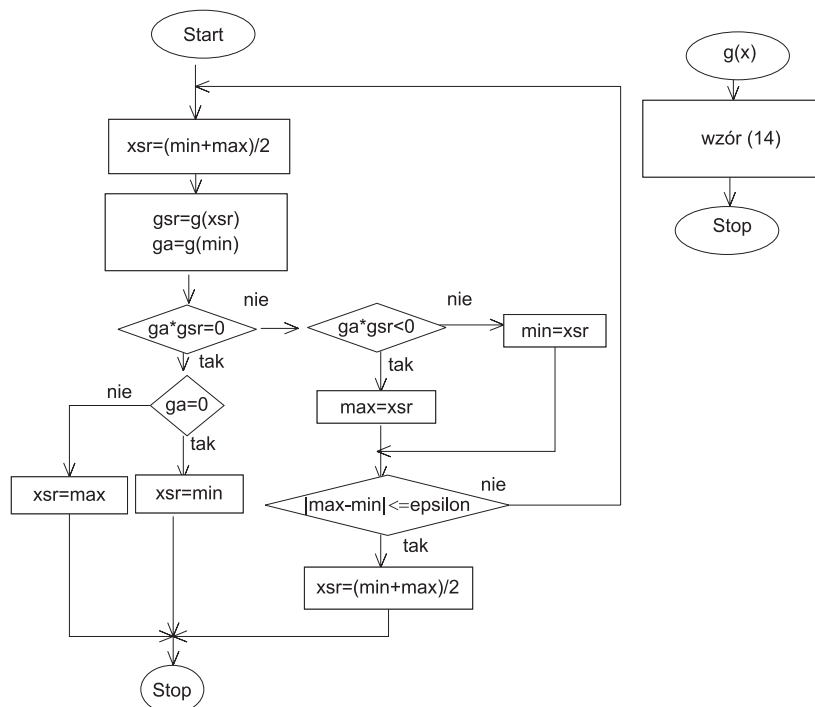
W celu wyznaczenia oporów laminarnego przepływu zaczynu cementowego opisywanego modelem Herschela–Bulkeleya w przestrzeni o przekroju kołowym lub pierścieniowym niezbędne jest rozwiązanie równań (13a), (13b) oraz (4), (5). Wykorzystując ich podobieństwo, można zastosować ogólną funkcję w postaci

$$g(x) = \frac{\pi D_e^{\frac{n+1}{n}}}{2^{\frac{3n+1}{n}} (n+1)(2n+1)(3n+1)} W_A (W_B x)^{\frac{1}{n}} \left(1 - \frac{W_C}{x} \right)^{\frac{n+1}{n}} \cdot \left(n(n+1)(2n+1) + 2n^2(n+1) \frac{W_C}{x} + 2n^3 \left(\frac{W_C}{x} \right)^2 \right) - Q \quad (14)$$

a następnie wyznaczyć jej miejsce zerowe. W tym celu proponuje się wykorzystać jedną z metod numerycznych, np. metodę połowienia przedziału [8]. Proponowany algorytm obliczeń przedstawiono na rysunkach 2 i 3.

Rys. 2. Algorytm obliczeń oporów laminarnego przepływu cieczy opisywanej modelem Herschela–Bulkleya

Rys. 3. Wyznaczanie pierwiastka funkcji $g(x)$ metodą połowienia przedziału. Procedura LICZ

Wartości współczynników W_A , W_B , W_C występujących w funkcji (14) wyznaczone są w zależności od poszukiwanej wielkości x , według wzorów zawartych w tabeli 1.

Tabela 1
Wartości współczynników funkcji $g(x)$

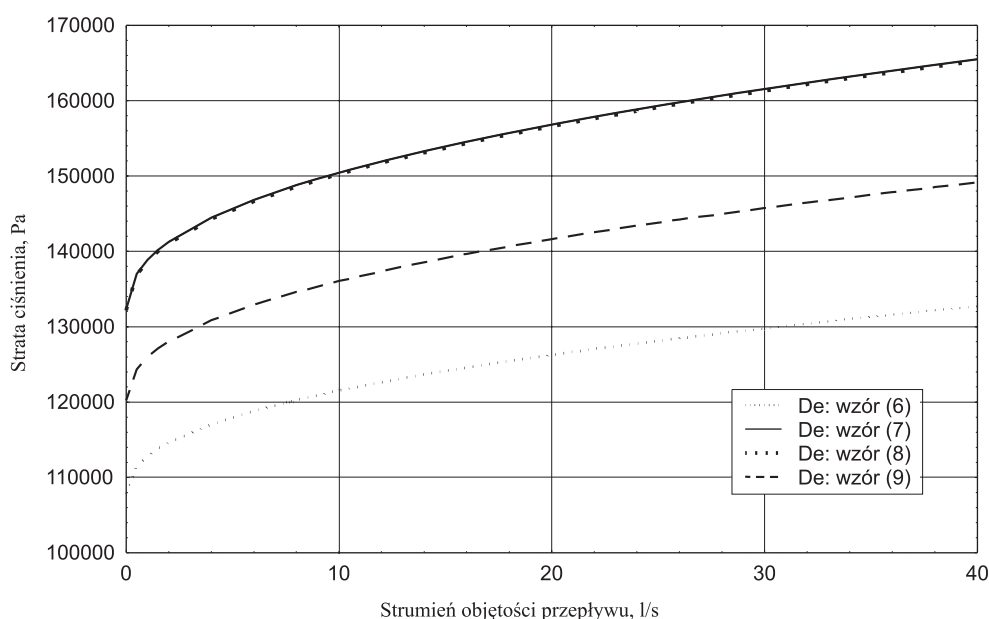
Obliczana numerycznie wielkość	W_A	W_B	W_C
η_e	$(D_2^2 - D_1^2)$ (15)	$\frac{64Q}{\pi k(D_2^2 - D_1^2)D_e^2}$ (16)	$\frac{\pi \tau_0(D_2^2 - D_1^2)D_e^2}{32Q}$ (17)
$\Delta p/\Delta L$		$\frac{1}{2k}$ (16a)	$\frac{4\tau_0}{D_e}$ (17a)

Wyznaczając szukane wielkości (wielkości η_e , $\Delta p/\Delta L$) w przestrzeni o przekroju kołowym, należy przyjmować: $D_e = D_2 = D$ oraz $D_1 = 0$. Wykonując obliczenia dla przestrzeni pierścieniowej, w miejsce D_e należy wstawić jedną z zależności przedstawionych we wzorach (6)–(9).

7. PRZYKŁAD OBLICZENIOWY

Przyjmując właściwości zaczynu uszczelniającego ($t_0 = 2,8 \text{ Pa}$, $k = 0,03 \text{ Pa}\cdot\text{s}^n$, $n = 0,6$, $\rho = 1730 \text{ kg/m}^3$), dokonano przykładowych obliczeń oporów jego przepływu w przestrzeni pierścieniowej o długości $L = 1000 \text{ m}$, zawartej pomiędzy ścianą otworu ($D_2 = 0,4445 \text{ m}$) a kolumną rur okładzinowych ($D_1 = 0,3397 \text{ m}$). W celach porównawczych zastosowano różne wzory pozwalające na wyznaczenie średnicy ekwiwalentnej przekroju przepływu. Wyniki obliczeń dla laminarnego zakresu strumienia objętości przepływu $Q < 0,04 \text{ m}^3/\text{s}$ zestawiono na rysunku 4.

Rys. 4. Wykres strat ciśnienia laminarnego przepływu cieczy opisywanej modelem Herschela-Bulkleya

8. PODSUMOWANIE

Szeroki zakres aplikacji przemysłowej zaczynów cementowych stwarza konieczność odpowiedniego doboru właściwości chemicznych, fizycznych i parametrów reologicznych cieczy. Szczególnie ważny jest dobór modelu reologicznego, opisującego zjawiska fizyczne zachodzące podczas przepływu rzeczywistej mieszaniny cementowej. Spośród znanych modeli na szczególną uwagę zasługuje model cieczy plastycznolepkiej Herschela-Bulkleya.

Przy obliczaniu oporów laminarnego przepływu cieczy opisywanej modelem Herschela-Bulkleya należy wykorzystywać przedstawione w artykule zależności oraz proponowany algorytm obliczeniowy.

Obliczając numerycznie wartości: lepkości ekwiwalentnej, uogólnionej liczby Reynol-
dsa oraz oporów przepływu w przestrzeni pierścieniowej, należy wykorzystać pojęcie śred-
nicy ekwiwalentnej przekroju przepływu. Dla wąskich szczelin, występujących np. między
rurami okładzinowymi a ścianą otworu, należy stosować przedstawione w artykule wzory
(7) lub (8).

SPIS OZNACZEŃ

- D – średnica wewnętrzna rury [m]
- D_1 – wewnętrzna średnica przestrzeni pierścieniowej [m]
- D_2 – zewnętrzna średnica przestrzeni pierścieniowej [m]
- D_e – średnica ekwiwalentna przekroju przepływu [m]
- dv/dr – gradient prędkości ścinania [s^{-1}]
- $\Delta p/\Delta L$ – jednostkowe straty ciśnienia [Pa/m]
- ΔL – długość odcinka rur [m]
- η_e – lepkość ekwiwalentna cieczy [Pa·s]
- k – parametr konsystencji [Pa·s]
- n – wykładnik potęgowy [–]
- L – długość elementu, w którym odbywa się przepływ [m]
- p – ciśnienie wywierane na ciecz [Pa]
- Q – strumień objętości przepływu cieczy [m^3/s]
- ρ – gęstość cieczy [kg/m^3]
- τ – naprężenia styczne [Pa]
- τ_0 – granica płynięcia [Pa]

LITERATURA

- [1] Bourgoyne A.T., Milheim K.K., Chenevert M.E., Young F.S.: *Applied Drilling En-
gineering*. SPE Textbook, 1986
- [2] Kembłowski Z.: *Reometria płynów nienewtonowskich*. Warszawa, WNT 1973
- [3] Klotz J.A., Brigham W.E.: *To determine Herschel–Bulkley coefficients*. Journal of
Petroleum Technology, Nov. 1998
- [4] Nelson E.B.: *Well Cementing Smith Cementing*. Houston, Schlumberger Edycational
Services 1990
- [5] Raczkowski J.: *Technologia płuczek wiertniczych*. Katowice, Wydawnictwo Śląsk 1981
- [6] Smith D.K.: *Cementing*. SPE Monograph Series, vol. 4, Richardson 2003
- [7] Stryczek S., Gonet A., Rzychniak M.: *Zadania z płuczek wiertniczych*. Kraków,
Wyd. AGH 1986
- [8] Wiśniowski R.: *Zastosowanie metod numerycznych przy rozwiązywaniu problemów
technologicznych*. Materiały Studium Podyplomowego „Transport i dystrybucja gazu”,
Wydział Wiertnictwa, Nafty i Gazu AGH, Kraków 2003
- [9] Wiśniowski R.: *Zastosowanie modelu Herschela–Bulkleya w hydraulice płuczek
wiertniczych*. Nowoczesne Techniki i Technologie Bezwykopowe, z. 2, 2000